

ВЕРБАЛЬНІ ІГРИ В ТЕОРІЇ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Гра є основною формою діяльності дитини. Розпочинаючи гру та крок за кроком удосконалюючись у ній, дитина закріплює відповідні дії, оволодіває ними, гра стає для неї своєрідною школою життя. Саме через гру діти можуть успішно засвоїти відповідні мовні завдання, оволодіти мовленням як засобом організації спільної діяльності, а також планувати свої дії.

Поруч зі словесними іграми в лінгвістичній і особливо у психологічній літературі використовують термін „вербальні” ігри. З’ясуємо сутність вербальної гри. У психологічному словнику феномен „вербальний” застосовується для позначення форм знакового матеріалу, а також процесів оперування з цим матеріалом [6:62]. На жаль, ні у психолого-педагогічній, ні в лінгводидактичній літературі ми не знайшли визначення вербальної гри, хоча цей термін уже тривалий час існує в науковому обігу.

Отже, мета статті – охарактеризувати та класифікувати вербальні ігри, які використовуються на етапі дошкільного дитинства.

Під вербальними іграми ми будемо розуміти словесні ігри, спрямовані на вирішення мовленнєвих завдань, змістом яких виступає безпосередньо зв’язне

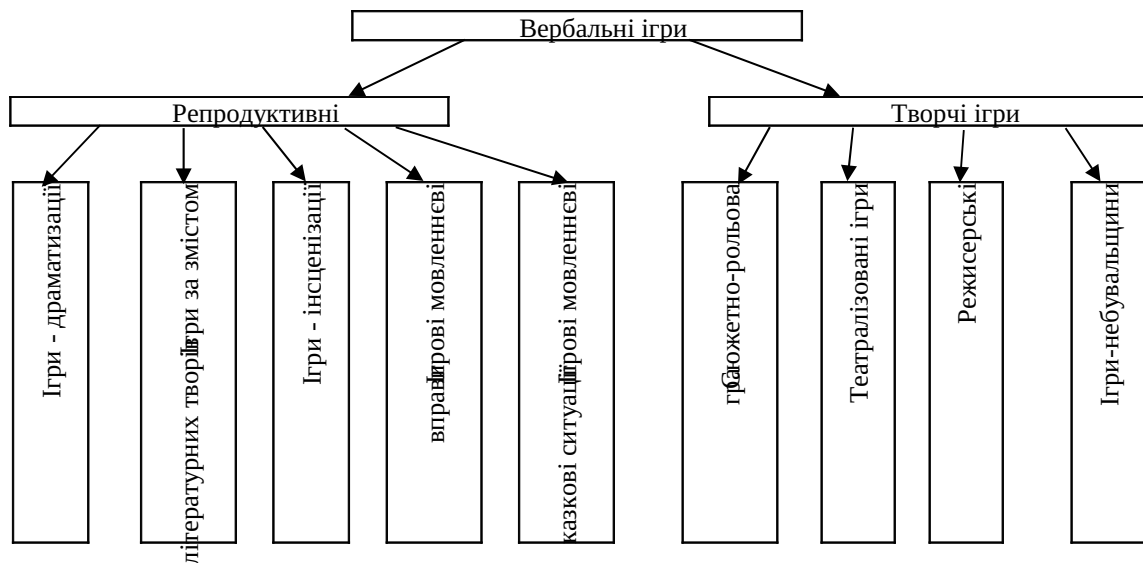
(діалогічне, монологічне) мовлення, мовленнєві висловлювання різного типу (опис, розповідь, міркування, пояснення), та які побудовані за змістом художніх текстів. Вербальні ігри ми поділяємо на дві великі групи: репродуктивні і творчі ігри (див. схему).

Під *вербальними репродуктивними* іграми розуміємо ігри відтворювального характеру, тобто ігри, в яких діти відтворюють зміст (близько до авторського тексту) одного знайомого художнього твору (оповідання, казки, вірша, пісні). Наприклад, „Червона шапочка і вовк”, „Коза і семеро козенят”, „Три ведмедя”, „Гуси-лебеді” і т. ін.

До репродуктивних вербальних ігор відносимо ігри-драматизації, ігри за змістом художніх творів, ігри-інсценування, ігрові мовленнєві вправи за змістом художніх творів, ігрові мовленнєві казкові ситуації.

Творчі вербальні ігри – це самостійне створення дітьми ігрового задуму і сюжету гри на основі знайомих дітям художніх творів, тобто творча інтерпретація змісту декількох знайомих дітям казок, оповідань і т. ін. До творчих вербальних ігор, як це видно зі схеми, віднесено сюжетно-рольові ігри, театралізовані ігри, режисерські, ігри-небувальщини.

Класифікація вербальних ігор

Найбільш поширеним видом репродуктивних вербальних ігор є ігри-драматизації (Л.В. Артемова, Р.І. Жуковська, Н.С. Карпинська, В.М. Федяєвська, Л.С. Фурміна та ін.).

Гра-драматизація – це особливий вид ігрової діяльності дітей дошкільного віку; це гра за змістом оповідання чи казки, добре знайомого дітям. Драматизувати – означає зобразити, розіграти в особах будь-який літературний твір, зберігаючи послідовність епізодів. При цьому сюжет гри, послідовність подій, що відбуваються, ролі, вчинки героїв, їхнє мовлення визначається текстом літературного твору.

Відмінність ігор-драматизації від інших видів ігор полягає також у тому, що дітям потрібно визначити хід, перебіг подій, образи героїв казки чи оповідання, їхню поведінку, уявити персонажів саме в такому вигляді, в якому вони показані у творі зі всіма особливостями. Дитині необхідно уявити себе на місці

певного персонажу, проникнутись його почуттями, переживаннями, щоб передавати відповідний образ. Перевтілення допомагає дошкільнику на основі сформованих навичок виразного читання і розповідання, набутого рухового досвіду, знань про довколишню дійсність створювати різноманітні за характером образи.

Експериментальні дослідження Р.І. Жуковської і Н.С. Карпинської засвідчили необхідність розвитку у дітей спеціальних творчих здібностей, потрібних для гри-драматизації. Вони передбачають: розвиток поетичного слуху, тобто особливо чутливого сприйняття змісту і форми літературного тексту в єдності, а також виразності мовлення дитини; здатності швидко сприймати зміст літературного твору за умови його розуміння; уміння зберігати жвавість вражень, передавати їх у процесі створення образу героя у грі, виражати своє ставлення до нього і почуття, що виникли на цій основі, користуючись при

цьому мовленню, рухами, мімікою. Чітко дотримуючись сюжету літературного твору, кожна дитина по-своєму створює той чи інший образ. Учасники драматизації певним чином взаємодіють між собою. Вони уважно слухають репліки товаришів під час гри, слідкують за їхніми рухами, жестами, мімікою, реагують на відхилення від літературного тексту, залишаючись при цьому весь час у створеному образі.

Відносини між гравцями вирізняються від звичайного спілкування у повсякденному житті. Взаємодія “акторів” у гри-драматизації зовсім інша, ніж у реальних дитячих відносинах. У драматизації беруть участь усі діти. Їх не поділяють на акторів і глядачів, це не театральна вистава, а дитяча гра. На всіх вистачить ролей і головних, і другорядних, навіть, деревом, кущем, квіткою може бути дитина, аби грати. При цьому для дошкільників важливо не тільки отримати задоволення від власної гри, але й донести розповідь чи казку до дітей – глядачів. У гри-драматизації дитина грає для себе, отримуючи насолоду від прийнятого на себе образу, взаємодії з іншими гравцями. Дошкільник відчуває задоволення при влучному підборі імітаційних рухів і голосу персонажу, від проникнення в запропонований автором текст, входження в обставини літературного сюжету.

До репродуктивних вербальних ігор належать ігри за сюжетами літературних творів (Р.І. Жуковська). За словами Р.І. Жуковської, в іграх на літературні твори зв'язок із змістом твору, що розігрується, менш стійкий і визначений, ніж в іграх-драматизаціях; тут можливе поєднання подій або героїв з різних художніх творів, вільна, нерегламентована передача змісту [3]. У самостійних іграх за сюжетами літературних творів діти виступають своєрідним режисером подій, вони змінюють кінцівку на свій розсуд, уводять нових героїв і т. ін. Для того, щоб виникли сюжетно-рольові ігри, як засвідчують результати багатьох досліджень (Л.В. Артемова, Р.І. Жуковська, Є.В. Зворигіна, Н.С. Карпінська та ін.), потрібно створювати відповідне ігрове предметне середовище: естетичне оформлення кімнати, наявність відповідних іграшок і персонажів, стимулювання дітей до творчо-ігрових проявів.

Ігри-інсценізації суттєво відрізняються від усіх інших ігор. Вони вимагають слів автора і майже дослівного відтворення тексту художнього твору. Для цього літературний твір повинен бути дітям добре знайомий. Вихователь обов'язково готує атрибути (шапочки, костюми, елементи декорації і т.ін.). Самостійність гри-драматизації визначається тим, наскільки діти знають текст художнього твору, наскільки подобаються їм герої. Тому наявність атрибутів, костюмів, декорації буде стимулом дітей до гри. Більшість ігор-драматизацій побудовані в діалогічній формі, що активізує діалогічне мовлення дітей.

Особливе місце посідають ігри, що створюються самими дітьми. Їх називають творчими, оскільки ігрова діяльність має яскраво виражений самодіяльний і творчий характер. О.П. Усова таким чином визначає творчі ігри: “творчі ігри – це такі ігри, в яких виявляються образи, що містять умовне перетворення навколишнього світу” [7:28]. Під творчою вербальною грою будемо розуміти самостійне створення дітьми ігрового задуму і сюжету гри на основі знайомих дітям художніх творів, тобто творча інтерпретація змісту декількох знайомих дітям казок, оповідань і т. ін.

Головною ознакою, центром творчої гри є наявність уявленої ситуації, яку створює дитина, замість реальної дії в ній виконують певну роль, відповідно до тих значень, які вона надає предметам, що її оточують. Як зазначає Д.В. Менджеріцька, у

творчій грі все “нібито”, “умовно”, але в цьому умовному середовищі, що створюється уявою, багато справжнього: ігрові дії гравців завжди реальні, їхні почуття, переживання – щирі. Завдяки ігровій уявленій ситуації дитина вчиться *мислити* про реальні речі і дії. З цією особливістю пов'язане і виникнення задуму в грі. *Поява задуму, пошуки засобів для його реалізації* мають зв'язок і з розвитком творчої уяви і означають перехід до творчої діяльності. Творчий характер гри підтверджується і тим, що дитина *не копіює дійсність*, а наслідуючи те, що бачить, *комбінує свої уявлення*. При цьому емоційна мовленнева і інтелектуальна сторони розвитку в грі взаємообумовлені. Дитина по-справжньому переживає те, що відображає у грі, і мислить про те, що раніше емоційно сприйняла, відповідно *оформлює це словами*. Відображення докільця відбувається шляхом прийняття на себе певної ролі. Однак дитина наслідує образи не повністю, оскільки не має реальних можливостей для дійсного виконання операцій прийнятої ролі. Тому у творчій грі вона виконує символічні дії, реальні предмети замінює іграшками або умовно тими предметами, які має, приписуючи їм необхідні функції.

Найбільш поширеним і улюбленим видом творчих ігор для дітей є сюжетно-рольові ігри. Сюжетно-рольова гра дітей дошкільного віку була предметом дослідження багатьох учених, як психологів (Ю.А. Аркін, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, О.М. Леонтьєв та ін.), так і педагогів (Н.Аксаріна, Л.В. Артемова, Г.І. Григоренко, Р.І. Жуковська, Є.В. Зворигіна, Ю.М. Косенко, Т.О. Маркова, Д.В. Менджеріцька, С.Л. Новосьолова та ін.). За словами Д.Б. Ельконіна, дитина дошкільного віку немов би живе у „двох вимірах, у двох сферах життя” [8]. Це – світ речей, реальних предметів, які повсюдно навколо дитини, це предметно-матеріальна сфера людського життя. Друга сфера життя, більш складна для малюка, - це система взаємовідносин між людьми, в які неминуче вступає кожна людина у процесі різних видів діяльності. Це світ „дорослого життя”. Предметний світ дитина досить рано починає розуміти і засвоювати (ще на першому році життя): це назви предметів, речей, їх ознаки і властивості та різноманітні дії з ними.

У педагогічних словниках сюжетно-рольова гра визначається таким чином: це образна гра з певним педагогічним задумом, який розкривається через відповідні події (сюжет) і програвання ролей. Сюжетні ігри використовуються в дошкільних закладах з виховною і навчальною метою. Змістом сюжетної гри нерідко виступають казки або епізоди з життя самих дітей [2:324]. Це один із видів діяльності, значущість якої полягає не в результатах, а самому процесі; сприяє психологічній розрядці, знімає стресові ситуації, гармонійно вводить дитину у світ людських відносин; сприяє пізнанню докільця через відображення дитиною в ігровому процесі дій і відносин дорослих [4 :45].

Сюжетно-рольова гра має такі структурні компоненти: сюжет, зміст, роль. Сюжет гри – та галузь дійсності, що відтворюється дітьми у грі. Сюжетно-рольову гру відрізняє від інших видів ігор насамперед наявність сюжету (що і відбилося у її назві). Якщо в рухливій і дидактичній грі головним є дотримання правил, а предмет, з яким доводиться діяти, чітко визначений (м'яч, картинки, кубики та ін.), то в сюжетно-рольовій грі немає попередньо сформованих правил, в ній допускаються широкі варіації у виборі і використанні предметів “Більше того, - стверджує М.М. Поддьяков, - сюжетно-рольова гра може проходити з мінімальною кількістю предметів, більшість з яких просто уявляється. Проте, якщо відсутній сюжет, то не буде сюжетно-рольової гри” [5:136].

На думку, Л.В.Артемової, в сюжетно-рольовій грі існують два типи стосунків: організаційні і рольові. Кожному типу відповідає певна форма спілкування. Під час рольового спілкування діти в доступній формі засвоюють мовленнєвий матеріал, використовуючи мовленнєві зразки. В ігровій ситуації дитина охоче вступає у спілкування з дорослими та однолітками. Вступаючи в ігрову взаємодію, дорослий може керувати мовленнєвим розвитком дітей, оскільки він намагається поставити дитину в такі умови, які стимулювали б її до пошуку повних і влучних форм висловлювання. Рольове спілкування сприяє застосуванню точних граматикичних конструкцій, оскільки діти намагаються точно та виразно передати текст. Дорослий демонструє зразки спілкування, робить його необхідним для самої дитини. У процесі гри діти домовляються про спільну гру, уточнюють задум, пояснюють, що саме вони роблять. При цьому мовлення, яке пояснює гру, завжди комусь адресоване. Відбувається спілкування дітей з дорослими та один з одним [1].

До творчих вербальних ігор належать також театралізовані ігри (Л.В.Артемова, Р.Й.Жуковська, Н.С.Карпинська, Л.С.Фурміна), які будуються за змістом художніх творів і супроводжуються мовленням.

Театралізовані ігри - це розігрування в особах певного літературного твору і відтворення за допомогою виразних засобів (інтонації, міміки, жестів, пози, ходи) конкретних образів [1]. Вони дозволяють звертатися до різних видів самостійної художньої діяльності дітей, надають можливість різноманітним творчим проявам, передбачають не тільки саму дію дітей з ляльковими персонажами або власні дії за ролями, а й літературну діяльність (вибір теми, складання або інсценування літературних творів тощо); образотворчу (оформлення персонажів, малювання декорацій, виготовлення необхідних атрибутів); музичну (виконання знайомих пісенок від особи персонажів, їх інсценування, наспівування, підтанцювання і т. ін.). Творче розігрування ролей у театралізованій грі значно відрізняється від творчості в сюжетно-рольовій грі, хоча в самій природі театралізованої гри закладено зв'язок з сюжетно-рольовою грою. Поєднання театралізованої гри (показ вистави) з сюжетно-рольовою (гра в театр) дає можливість об'єднати дітей загальною ідеєю, дозволити кожній дитині виявити свою активність, індивідуальність, творчість. У театральних іграх розвиваються творчі й інтелектуальні здібності дітей (артистичність, імпровізація, здатність до перевтілення, формуються оцінні судження, збагачується кругозір); вдосконалюється координація рухів, жестів, пластика, міміка, розвивається виразність мовлення (ритм, дикція, інтонаційна виразність), діти опановують діалогічне і монологічне мовлення, вчать працювати з різними театральними ляльками і водити їх, озвучувати, передавати інтонацію, характер персонажу, виражати почуття героїв у міміці та жестах, обігравати сюжети улюблених казок через гру-драматизацію та різні види театрів. У театралізованій грі використовуються виразні мовленнєві і пантонімічні дії. Через театралізовану гру дорослий вчить розмовляти дітей один з одним не прямо, а опосередковано. Ігрова дія є сприятливою умовою для мовленнєвого розвитку дітей. Мовленнєвий матеріал, яким повинні оволодіти та оперувати діти, міститься у цій грі.

Різновидом сюжетно-рольової гри є режисерські ігри (Е.М.Гаспарова, Е.Е.Кравцова, С.Л.Новосолова). Основна відмінність режисерських ігор полягає в тому, що це здебільшого індивідуальні ігри, в яких дитина керує уявлюваною ситуацією в цілому, діє одночасно за всіх учасників.

Режисерські ігри – це творчі ігри. В них, як і в будь-яких творчих іграх, є уявлювана чи вигадана ситуація. Дитина проявляє творчість і фантазію, придумує зміст та сюжет гри, визначає її учасників. Предмети і іграшки виконують у грі не лише своє безпосереднє призначення, а й використовуються в переносному значенні, виконуючи функцію, не закріплену за ними загальнонародським досвідом. Уже сама назва режисерської гри вказує на її подібність з діяльністю режисера вистави, фільму. Зазвичай режисер вирішує, який фільм чи виставу він буде ставити, який буде сценарій, що внесе в нього після свого читання та осмислення. Дитина сама створює сюжет гри, її сценарій. В основі сценарію лежить безпосередній досвід дитини: вона відтворює події, глядачем чи учасником яких була сама. Подекуди сюжетом гри стають знання, які дитина дістала з мультфільму, прочитаної їй книги, розповідей інших людей. Для цих ігор у їх розгорнутій формі властивим є комбінування вражень з власного досвіду дитини з тим, про що вона дізналась з книги, мультфільмів, своєрідне поєднання реального і вигаданого.

Сюжети режисерських ігор – це ланцюг дій. Окремі епізоди (сцени) у грі дитина вигадує, потім виконує, діючи за персонажі (іграшки, предмети), промовляючи за кожного, або пояснюючи все, що відбувається. У режисерській грі розвиваються вміння дитини переносити способи дії з одного предмета на інший, що має вирішальне значення для розвитку зв'язного мовлення. У режисерській грі мовлення – головний компонент. Подекуди вона звучить як “дикторський текст за екраном” [1,3]. Отже, режисерські ігри створюють реальні передумови для виникнення сюжетно-рольової гри. Натомість з появою останньої режисерські ігри не зникають: взаємозбагачуються, доповнюючи один одного, обидва види ігор присутні в житті дитини.

У літературі також виділяють ігри-фантазії. Психолого-педагогічну характеристику цієї гри дали О.М. Леонтьєв і Н.А. Короткова. Це особливий вид творчої діяльності, в ході якої дитина створює казковий сюжет в ідеальному плані. Найчастіше гра розгортається навколо певного вигаданого героя-іграшки, персонажу казки, мультфільму. Образи, створені уявою, отримують оформлення завдяки таким виразним засобам, як мовленнєві характеристики, рухи, міміка, жести, експресивні прояви. Основа ігор-фантазій – співтворчість педагога і дітей у вигадуванні ігрових подій, послідовно пов'язаних між собою. Результативним є навчання дітей видозміни сюжету знайомої казки (складання нової кінцівки, включення персонажів з інших казок). У роботі з дітьми старшого дошкільного віку використовують такі словесні ігри, як ігри-перевертні та ігри небувальщини. У процесі цих ігор у дітей розвивається зв'язне мовлення, його образність. Перед тим, як проводити гру, дорослий виявляє, чи знають діти, що таке небувальщина. Дорослий пропонує розповісти дітям якусь небувальщину із знайомих казок. Коли діти навчаться помічати небувальщини, педагог читає їм твір з небувальщинами, знайомить із захоплюючим змістом. При проведенні гри беруть не весь твір, а лише його частину. На початковому етапі уривок може містити 2-3 небувальщини, а потім їх може бути більше. Досвід проведення таких ігор показує, що діти можуть запам'ятати і назвати 6-7 небувальщин з уривку. Виходячи з цього, педагог самостійно розбиває твір на смислові частини.

Висновок. Отже, ми розглянули характеристику вербальних ігор, які є складовою провідної діяльності дітей дошкільного віку – ігрової і водночас мовленнєвої, що дозволило нам її трактувати як мовленнєво-ігрову діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемова Л.В. Театрализованные игры дошкольников. – М.: Просвещение, 1991. - 127с.
2. Гончаренко С.І. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 326с.
3. Жуковская Р.И. Воспитание ребенка в игре. – М., 1963. – 319с.
4. Каджаспарова Г.М., Каджаспаров А.Ю. Педагогический словарь. – М.: Академия, 2001. – 176с.
5. Поддяков Н.Н. Мышление дошкольника. М.: Педагогика, 1977. – 262с.
6. Современный словарь по психологии. – «Современное слово», 1998. – 768с.
7. Усова А.П. Роль игры в воспитании детей. М., Просвещение, 1976. – 96с.
8. Эльконин Д.Б. Психология игры. – 2-е изд. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 360с.

Подано до редакції 09.04.07

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена классификации вербальных игр, которые используются в дошкольном возрасте. Автор делит их на две группы: репродуктивные и творческие игры. Дано определение термина «вербальная игра».

SUMMARY

The article is devoted to classification of verbal games used at preschool age. The author divides them into two groups: reproductive and creative games and specifies the definition of the term «verbal game».